

Journal of Urban Environmental Planning and Development

Vol 5, No 17, Spring 2025

p ISSN: 2981-0647 - e ISSN: 2981-1201

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/juep/>

Research Paper

Investigating the Placeness of Historical Building in Iranian-Islamic Cities (Case Study: Damghan City)

Mohammad Marzbanrad: Department of Architecture, Faculty of Architecture, UAE Branch, Islamic Azad University, Dubai, UAE

Mohammad Hasan Talebian * Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

Eskandar Mokhtari Taleghani: Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

Received: 2023/09/27 PP 1-18 Accepted: 2024/04/04

Abstract

Placement, preservation and restoration of the principles of attitude to place in historical buildings is one of the most important components of the quality of the urban spaces of any border and landscape, which leads to an integrated perception of the space and environment and its identity. Since the principles of attitude towards the place and placeness of any building are dependent on the four characteristics of body and appearance, order, identity and memory, which originate from mental-internal and physical-external impressions, the present research seeks to reread the principles of placeability in historical buildings, and finding the relationship between physical and perceptual factors with the attitude of place in buildings. In this regard, by using the mixed research method (qualitative-quantitative), the principles of the attitude to the place in three buildings "Borj o Baruye Damghan", "Shah Abbasi Caravanserai" and "Damghan Historical Mosque" have been investigated. Analysis of data from library studies and field observations has been done using SPSS software. Finally, physical variables obtained from theoretical findings including "materials", "form and proportions", "color", "lighting" and "natural elements", based on a survey among 20 experts and specialists through AHP test and using It is prioritized by Expert Choice software. The findings of the research show that there is no significant relationship between any of these variables, and among the physical variables, "materials" and "form" have the highest percentage of influence on the perception of the building. Although the physical variables in the selected buildings are architectural factors, they are interdependent and all of them together create the mechanization of a space and place. The results of this research show that the physical variables of the building such as form and proportions, lighting with the identity of the building and other physical variables such as materials, color and proportions with the appearance in the body and image of the building, aroused the sensory perceptions of the audience and the principle of identity in They strengthen the building. Therefore, improving the location of buildings depends on valuing the principle of identity and strengthening it.

Keywords: Placeness, Attitude of place, Historical buildings, Urban space, Damghan city

Citation: Marzbanrad, M., Talebian, M H & Mokhtari Taleghani, E. (2025). **Investigating the Placeness of Historical Building in Iranian-Islamic Cities(Case Study: Damghan City)**. *Journal of Urban Environmental Planning and Development*, 5(17), 1-18.

© The Author(s) **Publisher:** Islamic Azad University of Shiraz

DOI: 10.30495/JUEP.1404.910145

* **Corresponding author:** Mohammad Hasan Talebian, **Email:** mh.talebian@ut.ac.ir, **Tel:** +98 9124248022

Extended Abstract

Introduction

The place is a concrete representation of living in the world; place denotes spatial and temporal stability and consistency of living in the world, which is a meaningful part of space characterized by social relations (Amdu et al. 2016, 152). Thus, the reality of a place always reveals its definition within the heart of a social process. Spatial perception indicates peoples' link with the place, which is a component of place deeply connected with human values, thereby expressing processes and memories created in the wake of presence at the place (Cheng & Dabiels, 2016, 847). Each place has its specific spirit and characteristics, which reveal its special features. Man needs to perceive a sense of place. As a result, perception of place refers to an intimate and identifiable interaction with a place where man lives. In the meantime, the use of place cannot be reduced to the level of movement behaviors and sensual effects, emotional experiences or rational perceptions because this usage involves all these dimensions at once; however, positivists reduce the concept of usage into its components to try to generalize the place experience, because the place offers a diversity of situations for the establishment of human interactions (Tuan, 2010, 45). A place of this kind is not created in the light of objectivism and by a perspective that measures it simply based on usefulness. Thus, placeness seeks to create an environment that involves ambiguities and an endless level of meaning. Although one of the main components of experiencing space is the understanding of space or content or its message, the human confrontation with the artificial environment and even natural environments is not only limited to the perception of the environment's meanings (Meesters, 2019, 203). Consistent with the present century developments, modern architecture does not find its roots back in its past, and it does not interact with the local culture, either, which has thus reduced residents' belonging emotions and diminished the sense of attachment as a factor to turn spaces into environments with specific sensual and behavioral characteristics for people. In this research, the perspective of the place has been investigated through the audience's physical perception of the building and its sensory perceptions. The current research is based on

the assumption that there is a two-way relationship between the principles of place perception and the sensory perceptions of citizens, and the physical elements used in Damghan's historical buildings lead to the formation of this relationship. Therefore, by choosing three historical buildings "Borj-o-baro-e- Damghan", "Shah Abbasi Caravanserai" and "Damghan Historical Mosque" as the studied buildings, the following questions are sought: 1) How the attitude of the place in the mentioned buildings affects the sensory perceptions of the citizens Has it affected? 2) What are the factors affecting the attitude of the place in these buildings?

Methodology

This research fell under fundamental research aimed at authentic and innovative exploration to increase the scientific load and better understand the concepts of the discipline and professions. This research is also a developmental-applied study that provides the necessary scientific context for resolving current and future issues. The present research uses an interpretive method in the data gathering section. Here, descriptive methodology reviews the concepts, theoretical perspectives, and previous studies. In this method, credible foreign articles, books and articles are first measured, and then the note-taking method is used to extract appropriate content and develop the theoretical sections' content structure. Also, the present research uses the interpretive-historical method to read theoretical basics and selected places. Also, logical reasoning and content analysis are used to analyze the principles of attitude to place at the Damghan's historical buildings. The statistical population of the research is made up of two groups of historical monuments and experts, thinkers and specialists, in this research the statistical sample of the first group includes three historical monuments in the city of Damghan (Borj-o-baro-e- Damghan), (Shah Abbasi Caravanserai and Damghan Historical Mosque) and the second group, includes 20 experts, thinkers and experienced and informed experts about the subject of research. After distributing the questionnaires among the statistical community and receiving their opinions, data analysis was done using SPSS software and AHP method to evaluate the mechanical components identified in the studied buildings.

Results and discussion

The findings from the measurement of the studied variables in Damghan's historical monuments revealed that among the physical variables, the material and form variables have the highest percentage. Although the physical variables in the selected buildings are architectural factors, they are interdependent and all of them together create the mechanization of a space and place, also the findings show that there is no significant relationship between any of these variables and the attitude of the place. In these buildings, which is faced with destroyed and damaged forms upon arrival; Through the physical elements of these buildings, especially the imagination and development of traditional materials (clay and brick) and then simplicity is manifested. Also, the results of the surveys show that, the main component of the physical elements in the attitude of the place to the historical monuments of Damghan city is the material element (X2) and this component has the greatest impact compared to other components. In the study of the physical variables measured in the architecture of historical buildings, based on the experts' responses to the researcher's questionnaire with a Likert scale, it was determined that the materials used in all the selected historical buildings of the selected city of Damghan are clay and brick, as well as the type of internal materials of the buildings and New floorings have 80% usefulness when restoring these works, while the rest of the experts and experts considered the usefulness of the materials to be moderate due to the lack of proper restoration of these buildings and the use of replaced materials in the damaged parts. . According to

the dominant color of the historical buildings which is brown and brick and the combined and combined forms of rectangles and squares with different dimensions and with different angles of rotation, the respondents considered this type of composition and coloring in terms of providing visual comfort, shade. Appropriate setups in the area and creation of a favorable atmosphere, harmony with the context and the context of the design of coordination with the surrounding environment have been highly praised. In terms of proportions, the selected historical monuments in Damghan city have a greater length-to-height ratio, and this elongation is important for security, shading, and the type of lighting in the interior spaces.

Conclusion

The results of this research show that in the phenomenology of place, the studied buildings have the components of "spatial meaning", "giving soul to the place through physical components", "reception and sensory perceptions", "combination with memory" and "Identity through physical elements" has been able to play a role in the location of these buildings. Therefore, in order to explain the principles of attitude towards place and its perception, it can be stated that the principle of identity through physical elements in buildings such as geometry, form and proportions, light and decorations along with the principle of figure and appearance through physical elements (materials, color combinations) and proportions) which have aroused the perceptions of the audience of this space, are one of the most important principles of attitude towards the place and location of historical buildings, which can be improved by restoring these two important places of buildings.

فصلنامه برنامه ریزی و توسعه محیط شهری

دوره ۵، شماره ۱۷، بهار ۱۴۰۴

شاپا چاپی: ۰۶۴۷-۲۹۸۱ شاپا الکترونیکی: ۱۲۰۱-۲۹۸۱

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/juep/>

مقاله پژوهشی

بررسی مکانمندی بناهای تاریخی در شهرهای ایرانی - اسلامی (نمونه موردی: شهر دامغان)

محمد مرزبان راد: گروه معماری، دانشکده معماری، واحد امارات، دانشگاه آزاد اسلامی، دبی، امارات متحده عربی

محمدحسن طالبیان: دانشیار، گروه معماری، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

اسکندر مختاری طالقانی: استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۵ صص ۹۴-۸۳ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۶

چکیده

مکانمندی، حفظ و بازیابی اصول نگرش به مکان در بناهای تاریخی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های کیفیت بخشی به فضاهای شهری هر مرزبوم است که موجب ادراک یکپارچه فضا و محیط و هویتمندی آن می‌شود. از آنجاکه اصول نگرش به مکان و مکانمندی هر بنایی وابسته به چهار خصوصیت پیکره و سیما، نظم، هویت و خاطره است که از برداشت‌های ذهنی-درونی و فیزیکی-بیرونی نشأت می‌گیرد، پژوهش حاضر به دنبال بازخوانی اصول مکانمندی در بناهای تاریخی و شناسایی عوامل کالبدی موثر در ادراکات حسی برگرفته از بناهای تاریخی است. در این راستا با استفاده از روش تحقیق ترکیبی (کیفی-کمی)، اصول نگرش به مکان در سه بنای «دیوار باروی دامغان»، «کاروانسرای شاه عباسی» و «مسجد تاریخانه دامغان» مورد بررسی قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی، با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام پذیرفته است. در نهایت متغیرهای کالبدی به دست آمده از یافته‌های نظری شامل «مصلح»، «فرم و تناسب»، «رنگ»، «نورپردازی» و «عناصر طبیعی»، بر اساس نظر سنجی میان ۲۰ نفر از کارشناسان و متخصصین از طریق آزمون AHP و با استفاده از نرم‌افزار Expert Choice اولویت بندی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میان هیچ کدام از این متغیرها رابطه معناداری وجود ندارد و از میان متغیرهای کالبدی متغیر «مصلح» و «فرم» بالاترین درصد تأثیر را در ادراک بنا دارا می‌باشند. با وجود اینکه متغیرهای کالبدی در بناهای منتخب عوامل معماری هستند، به یکدیگر وابسته‌اند و تمامی آن‌ها در کنار یکدیگر موجب مکانیت یک فضا و مکان می‌شوند. نتایج این تحقیق بیانگر این موضوع است که متغیرهای کالبدی بنا چون فرم و تناسب، نورپردازی با هویت بخشی به بنا و دیگر متغیرهای کالبدی همچون مصلح، رنگ و تناسب با نمود در پیکره و سیمای بنا، ادراکات حسی مخاطبان را برانگیخته و اصل هویتمندی را در بنا تقویت می‌نمایند. لذا بهبود مکانمندی بناها منوط به ارزش نهادن به اصل هویتمندی و تقویت آن می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: مکانمندی، نگرش مکان، بناهای تاریخی، فضای شهری، شهر دامغان.

استناد: مرزبان راد، محمد؛ طالبیان، محمدحسن و مختاری طالقانی، اسکندر (۱۴۰۴). بررسی مکانمندی بناهای تاریخی در شهرهای

ایرانی - اسلامی (نمونه موردی: شهر دامغان). فصلنامه برنامه ریزی و توسعه محیط شهری، ۵(۱۷)، ۸۳-۹۴.

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شیراز

DOI: 10.30495/JUEP.1404.910145

© نویسندگان

مقدمه

بناهای تاریخی ایران، یکی از بارزترین مشخصه‌های معماری، هویت و فرهنگ ایران در طول تاریخ بوده و در دوران معاصر، تداوم و پیوستگی خود را با ساختمان‌های اطراف و هم‌جوار از دست داده‌اند. لذا پرداختن به راهکارها و رویکردهایی در جهت بهبود کالبد بناهای معاصر از طریق احصاء اصول و مبانی پدیدارشناسی مکان بناهای تاریخی و بازتولید آن در کالبد بناهای معاصر هم‌جوار بناهای تاریخی، ضروری به نظر می‌رسد. از سوی دیگر، نگرش مکان، یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه معماری است. به‌طوری‌که در چند دهه اخیر مطالعات مکان محور، سهم بزرگی در عمق بخشیدن به دانش ارتباطات انسان و محیط ایفا کرده‌اند و مفاهیم مرتبط با آن به‌طور فزاینده‌ای در طراحی، برنامه‌ریزی و معماری شهری و همچنین روانشناسی محیطی به کار گرفته شده است (Habibzadeh kouzekonani et al, 2022).

امروزه با توجه به شرایط اخیر غالب و مسلط بر زندگی و حیات شهری، عدم توجه به فرهنگ و خلأ معنا و زوال پیوندهای احساسی با مکان در بیشتر بناها مشهود است. دگرگونی و تحولات مداوم و مستمر، زمینه‌های سرعت و شتاب افزون‌تر در روند گسست و انحطاط مکان و زوال عوامل پیونددهنده مخاطب با مکان را فراهم کرده است (Abizadeh, 2023). در شرایطی که نحوه ارتباط مخاطبان با مکان منعکس‌کننده ارزش‌ها و معانی آن است و سیستم ارزشی نظام اجتماعی از طریق فرهنگ، نمود و بازتاب می‌یابد (Azizmoghadam & Hashemi, 2022)؛ شناخت روابط، رویکردهای جامع‌تر و حساس‌تر مدیریت آثار تاریخی - فرهنگی بیش‌ازپیش ضرورت می‌یابد (Newell & Canessa, 2018).

فضای شهری به‌عنوان واحد زبانی طراحی شهری به‌صورت عینی و ذهنی قابل توصیف است. در ادراک عینی، دو جنبه مطرح می‌شود: درک کالبدی فضا که مربوط است به ریخت‌شناسی واحدهای تشکیل‌دهنده فضای شهری (از نظر ابعاد، تناسبات، خصوصیات بصری، زیبایی‌شناسی و...) و تجربه فضا که کمک تمامی حواس که در آن، بسیاری عناصر که کاملاً معمارانه نیستند، در ادراک فضا نقش دارند (مانند گیاه، آب، نور و...). در ادراک ذهنی، تمامی عرصه‌هایی که محل انجام کارکردهای عمومی و فعالیت‌های اجتماعی هستند، در محدوده فضای شهری ساخته می‌شوند؛ بنابراین، محدوده این فضا به فضای باز ختم نمی‌شود و محوطه و قسمت‌های درونی بناهای عمومی را نیز که محل اجتماعی هستند و به‌واقع قلمرو عمومی محسوب می‌شوند، دربر می‌گیرد (Moosavi & Sharifi, 2022).

با عنایت به آنچه مذکور افتاد، نگرش مکان، به‌واسطه انسان، از دو بخش ذهنی - درونی و فیزیکی - بیرونی تشکیل می‌گردد (Mashhadi, 2022) که در این پژوهش دیدگاه مکان به‌واسطه ادراک فیزیکی مخاطب از بنا و ادراکات حسی آن موردبررسی قرار گرفته است. پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که میان اصول نگرش مکان و ادراکات حسی شهروندان رابطه‌ای دوسویه برقرار است و عناصر کالبدی بکار رفته در بناهای تاریخی دامغان موجب شکل‌گیری این رابطه می‌گردد. از این‌رو با انتخاب سه بنای تاریخی «دیوار باروی دامغان»، «کاروانسرای شاه‌عباسی» و «مسجد تاریخانه دامغان» به‌عنوان بناهای مورد مطالعه در پی دستیابی به سؤالات زیر می‌باشد: ۱) چگونه نگرش مکان در بناهای مذکور بر ادراکات حسی شهروندان تأثیر گذاشته است؟ ۲. مؤلفه‌های تأثیرگذار بر نگرش مکان در این بناها کدام‌اند؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

عمده‌ترین مطالعات انجام‌شده پیرامون موضوع پژوهش در دهه نود میلادی انجام‌شده که مکان را روند تجربه‌ای فضایی و فرهنگی دانسته و بر اهمیت نقش مردم در ساخت مکان تأکید داشته‌اند (Ing, 2014). پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه شناخت مکان غالباً به‌صورت موردی به مؤلفه‌هایی چون: «هویت مکان» و «حس مکان» و «دل‌بستگی به مکان» پرداخته‌اند، از میان پژوهش‌هایی که بحث کلی مکان را بررسی کرده‌اند، می‌توان به «مکان و نامکان» ادوارد رلف اشاره کرد. این کتاب از نخستین پژوهش‌هایی است که بر روی مطالب تجربه‌گرایی حس مکان تمرکز دارد و به‌طور مبسوط به پدیدارشناسی مکان می‌پردازد (Relph, 1976). خلاصه‌ای از مطالعات انجام‌شده در دهه اخیر در جدول شماره (۱) ارائه می‌گردد.

جدول ۱. خلاصه پیشینه مطالعات دهه اخیر پیرامون موضوع مکان در بناهای تاریخی

نویسندگان و سال	عنوان پژوهش	نتایج و یافته‌ها
Abizadeh, 2023	ارزیابی سطوح حس مکان در بناهای تاریخی و تأثیر آن در ماندگاری آثار تاریخی - فرهنگی	نتایج تحقیق نشان می‌دهد بین شاخص‌های حس مکان، شاخص فداکاری برای مکان دارای بیشترین میزان است و در مرتبه بعد شاخص حضور پذیری مکانی، اهمیت بالایی دارد که

نویسندگان و سال	عنوان پژوهش	نتایج و یافته‌ها
		به‌منظور حفظ و تداوم آن‌ها در بناهای تاریخی در راستای ماندگاری آثار تاریخی - فرهنگی باید موردتوجه قرار گیرد.
Mashhadi, 2022	تبیین اصول نگرش به مکان در آثار تاریخی باستانی شهر دامغان (مطالعه پژوهی مسجد تاریخانه دامغان)	نتایج نشان می‌دهد که اصول نگرش به مکان از طریق عناصر کالبدی در مسجد تاریخانه دامغان رخ داده است و مکانمندی این مسجد بر نمود مفهوم نگرش مکان افزوده است. مسجد تاریخانه دامغان بنایی استعاری با عناصر سنتی از جمله پوشش طاق آهنگ و طاق ضربی و مصالح بوم آورد خشتی است و بدین طریق موجب برانگیختن خاطرات گذشته، احساس هویت مکانی و تجربه عمیق در مخاطب می‌شود.
Salimi et al, 2020	پدیدارشناسی مکان‌های مقدس با تکیه بر معماری ایرانی اسلامی (مسجد شیخ لطف ا.)	مهم‌ترین جنبه حسی این مسجد سیر از ظاهر به باطن و اتحاد مثلی عناصر کالبدی با نور و معانی است که موجب شکل‌گیری ارتباط عمیق درونی و دیالکتیکی بین مسجد و ناظر شده است.
Sekhavat doust, & Alborzi, 2019	بازتاب نقش نشانه‌شناسی در فرآیند گذر از فضا به مکان در مجموعه (تاریخی سعد السلطنه قزوین)	در مواجهه فرد با مکان و در پروسه برقراری ارتباط بین عینیت و ذهنیت، (صورت و محتوای مکان)، به مدد رویکرد نشانه‌شناسانه خوانشی عمیق‌تر از برداشت و تعامل وی با محیط صورت می‌گیرد که این امر ناشی از ارتباط مکان با احساسات، تعلقات، تجارب و ذهنیت وی است.
Negintaji et al, 2018	تبیین نسبت رابطه انسان و مکان در فرآیند طراحی معماری با رویکرد پدیدارشناسی	امکان استفاده از هر دو رویکرد پدیدارشناسی مکان در مراحل اولیه فرآیند طراحی برای افزایش میزان موفقیت طرح در آفرینش حس مکان پس از بهره‌برداری
Mozafar et al, 2017	هستی‌شناسی مکان تاریخی تأملی هستی‌شناسانه در مکان تاریخی در پرتو اصالت وجود	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد مکان تاریخی در درجه اول یک «کل یکپارچه و وجود عینی اندازه مند و آنچه در تغییر مدام است» دانسته می‌شود. ضمن آن که اندازه مندی های وجود خاص (در مراتب سه‌گانه معنا، صورت و ماده) در ذیل نظامات وجودی متجلی در قوانین عالم طبیعی و عالم فرهنگی واقع می‌شود.
Alalhesabi et al, 2016	ارائه مدل مفهومی معنای مکان و شاخص‌های تداوم آن (تحلیل پدیدارشناسانه تف‌سیری تجربیات زیسته افراد)	منوط بودن تداوم یک پدیده به حضور هم‌زمان دو کیفیت پویایی و ثبات در آن پدیده. همچنین رابطه دو جزء انسان و فضا در روابط بین اجزاء مکان، واجد بیشترین اشاره‌های معنایی و ماندگاری ذهنی است.
Pourmand & Fallah, 2012	بررسی پدیدارشناسی مکان بازخوانی هویت مکانی بافت‌های تاریخی	وجود ارتباط معنادار بین معنا و هویت مکان با ساکنان گذشته، بطوریکه آسیب‌های انسانی و محیطی و سیاه‌گذاری‌های نادرست تخریب و نوسازی، موجب تغییر چهره بافت و کاهش حس مکان شده است.

بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که علیرغم پژوهش‌های متعدد انجام‌شده در زمینه حس مکان در فضاهای شهری، تعداد پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه مکانمندی و اصول نگرش مکان به‌ویژه در بناهای تاریخی محدود است. لذا در راستای تشریح و تبیین مکانمندی این نوع بناها، نویسندگان پژوهش حاضر با تأکید بر ادراکات حسی نشاء گرفته از عناصر و مؤلفه‌های کالبدی بناهای تاریخی به بررسی مکانمندی این بناها می‌پردازند تا بدین طریق بتوانند رخداد نگرش مکان در بناهای تاریخی را بازنمایی کنند و این مساله می‌تواند نوآوری تحقیق حاضر را در مقایسه با مطالعات پیشین نشان دهد.

مکان و مفهوم آن

مکان، معنا و مفهومی بیش از یک خاستگاه دارد. عموماً، جا یا قسمتی از یک فضا است که از طریق عواملی که در آن قرار دارند، صاحب هویت خاصی شده است، بنابراین هر شیء ای که در یک مکان قرار گیرد، نیازمند فضا است. «دیوید کانتر» پیوند میان انسان و محیط را از طریق مفهوم «مکان» تشریح کرده است و گسترش آن به قلمرو فیزیکی را قابل تبیین می‌داند (Canter, 1977). از آنجاکه مفهوم مکان در علوم مختلفی همچون معماری، طراحی شهری، جغرافیا، روانشناسی محیط و ... مورد مطالعه قرار گرفته؛ تعاریف مختلفی در ارتباط با این مفهوم ارائه شده است که گاهاً بسیار مبهم پیچیده هستند؛ اما در نهایت تعاریف مربوط به مکان را می‌توان به دودسته کلی تقسیم کرد: مکان به‌عنوان یک موقعیت جغرافیایی؛ و مکان به‌عنوان ظرفی برای انتقال معنا (Amdur & Epstein-Plouchtch, 2016). دسته اول بیشتر به ابعاد کالبدی و فیزیکی مکان توجه دارد، این در حالی است که دسته دوم، بیشتر معانی و مفاهیمی را که درون مکان است، مورد توجه قرار داده و

بر این اعتقاد هستند که به واسطه وجود این معانی، مکان از یک موقعیت جغرافیایی صرف متمایز می‌شود (Tuan, 2010:45). در این رویکرد مکان به فضایی اطلاق می‌شود که در آن انسان با محیط پیرامونش دارای تعامل است. مکان نه تنها از طریق بستر فیزیکی‌اش، بلکه به وسیله طیفی از فرایندهای اجتماعی- روان‌شناختی که در آن روی می‌دهد مشخص شده و نه تنها درون مواضع فیزیکی تجسم می‌یابد، بلکه سرشار از معانی نمادین و دل‌بستگی‌های عاطفی و احساساتی است که افراد در مورد یک موضع خاص در ذهن دارند (Stedman, 2012). از این رو مکان «مظروف راکی برای ویژگی‌های زیستی- فیزیکی نیست بلکه پدیده‌ای حاصل از مجموعه‌ای از مکانیزم‌های فرهنگی و اجتماعی است که ارزش‌ها و معانی ویژه‌ای را به آن نسبت می‌دهند» (Cheng & Daniels, 2016).

بسیاری تجربه مکان را از نحوه ارتباط بین شخص و محیط نشاء گرفته می‌دانند. پس شناخت یک مکان در لحظه حضور در آن صورت می‌گیرد که ساختار کالبدی با ویژگی‌هایش، تجارب ما از مکان، خاطرات و احساسات وابسته به مکان را زنده می‌کند و شناخت از مکان را ممکن می‌سازد. زمان یا طول مدت آشنایی با یک مکان، نقش اساسی در معنا یافتن یک مکان در ذهن افراد بازی می‌کند به طوری که با افزایش مدت‌زمان آشنایی، افراد از سطح شناخت و ارتباط فیزیکی با مکان به سطح دل‌بستگی و علاقه‌مندی به مکان می‌رسند و با افزایش مدت‌زمان، مکان برای نامبرندگان واجد کارکردهای اجتماعی می‌شود که در این حالت، مکان بخشی از هویت فرد به شمار می‌رود؛ بنابراین سطوح مختلف معانی در جریان تعامل فرد با مکان است. هر چه مدت‌زمان تعامل انسان با مکان بیشتر شود، فرد سطوح عمیق‌تری از معنا را نسبت به آن مکان ادراک می‌کند. تا زمانی که معنای مکان در ساختار فیزیکی ذهنی و فعالیت‌هایی که در آن رخ می‌دهد جستجو شود، چیزی یافت نمی‌شود، بلکه باید معنا را در تصویرهای ذهنی و تجربه‌های انسان از مکان جستجو کرد. درواقع مکان‌ها نقش حیاتی در جهت توسعه و حفظ هویت فردی و گروهی مردم بازی می‌کنند (Peyvastehgar & Akbari, 2021).

باید اذعان کرد که تفاوت در شیوه‌های نظری مواجهه با مقوله مکان نتایج متفاوتی را به دنبال داشته و البته با ابهاماتی نیز همراه بوده است. با این حال مکانمندی، یکی از عوامل تبیین‌کننده پیوستگی بنا و محیط، کیفیتی است که از طریق مؤلفه‌های کالبدی، فضایی و ادراکات حسی و نمادین شکل می‌گیرد. از این رو می‌توان اذعان کرد که شناخت مکان در لحظه حضور در آن شکل می‌گیرد و ساختار کالبدی هر مکانی موجب شناخت آن می‌شود؛ زیرا اساس نظریه نگرش به مکان و مکانمندی با درک ویژگی‌های انسانی، کالبدی و فرهنگی اجتماعی حاصل می‌شود (Mashhadi, 2022). مکان‌ها از جمله عوامل هویت بخشی هستند که با مؤلفه‌های فیزیکی ایستا، پدیدآورنده حس تعلق می‌گردد. درواقع تعلق کالبدی به مکان برگرفته از عناصر و اجزای کالبدی مکان به عنوان بخشی از فرایند شناخت و هویت انسانی است (Rahimi & Izadi zamnaabadi, 2023). گستره‌های معنایی هر مکان حاصل رویدادها، خاطره‌ها، افسانه‌ها و روایت‌های ذهنی مشترک و ممیزه‌های کالبدی ایستا، برآیند فیزیکی احجام، اشیاء، مصالح و حتی طبیعت و هر آن چیزی است که بستر کالبدی آن مکان را شکل می‌دهد. در این میان حوزه عملکردی مکان‌ها نیز که به کارکردها و فعالیت در آن‌ها می‌پردازد، در کنار دو حوزه دیگر، بخشی از هویت مبهم مکان را می‌شناسانند (Relph, 1976:64).

بناهای تاریخی و ارزش‌های آن

بناهای تاریخی که به عنوان میراث‌هایی از گذشتگان و شناسنامه فرهنگی جامعه به شمار می‌آیند، دارای ویژگی‌هایی متمایز و منحصر به فرد هستند؛ که این ویژگی‌ها می‌توانند در مکانمندی و هویت بخشی به آن‌ها نقش اساسی داشته باشند. ضمن اینکه ارزش‌های گوناگونی در هر اثر تاریخی- فرهنگی وجود دارد که دادوستدی پویا با یکدیگر داشته و بسته به جایگاه، یک ارزش نمود برجسته‌تری می‌یابند. کاوش در سیر شناخت ارزش‌ها در آثار تاریخی نشان می‌دهد این ارزش‌ها از عینی به ذهنی و از ملموس به ناملموس در حرکت‌اند (Samanian et al, 2017). مهم‌ترین ارزش‌های تاریخی در یک بنا متشکل از «اصالت» بنا، «قدمت»، «منحصر به فرد بودن»، «رویداد مردم شناختی» و «زیبایی‌شناسی» است.

همان‌طور که در بخش‌های پیشین اشاره شد؛ بسیاری از متخصصین، نگرش مکان را برگرفته از نحوه ارتباط بین شخص و محیط می‌دانند. لذا می‌توان گفت که شناخت مکان در لحظه حضور در آن شکل می‌گیرد و به عبارت دیگر ساختار کالبدی بنا همراه با ویژگی‌هایش موجب شناخت مکان می‌شود. حال خصوصیات مکان از آثار تاریخی که موجب درک هویت تاریخی هر مرز و بوم می‌گردد؛ به صورت «پیکره و سیما»، «نظم فضایی و ادراکی»، «رخداد ذهنی» و «خاطره» قابل تفکیک است (Mashhadi, 2022) که در ادامه شرح مختصری از هر کدام از این مؤلفه‌ها ارائه می‌گردد.

۱- پیکره و سیما (چشم‌انداز): سیمای بنا توسط شهروندان و مخاطبان هر بنا درک می‌شود. چنانچه سیمای بنایی نامناسب، نامعقول، بی‌ارتباط با محیط، نامطبوع، ناامن و... باشد چگونه می‌توان انتظار داشت که تصویر ذهنی مناسبی را در شهروندان ایجاد نماید (Vahdat et al, 2018).

۲- نظم فضایی و ادراکی: هر مکانی به‌حکم ماهیت خود در فضا متحقق است و چون چنین بوده و هست به نظم فضایی نیازمند است که خود حاصل نظم ادراکی است. اتمسفر هر مکانی با یک‌شکل یکپارچه و انسجام فضایی تناظر برقرار می‌کند و تک‌تک عناصر این مکان به یاری این کلیت متناظر توصیف و شناخته می‌شوند (Schulz, 2000) وجود نظم فضایی نوید توحید است. تمامی پدیده‌های طبیعی و همچنین امرهای واقع اجتماعی مجموعه‌ای پویا از عناصری هستند که در این مجموعه‌های در حرکت همساز می‌شوند و به یک «هویت» می‌رسند. بدین‌سان که عناصر ترکیب‌پذیر، با حفظ هویت ویژه خود، در ترکیب با یکدیگر نیز یک کل واحد ملموس را شکل می‌دهند (Negintaji et al, 2018).

۳- رخداد ذهنی: رسیدن به مکان که پس از رویارویی رخ می‌دهد و شناخت مکان که پس از کشف نظم فضایی آن رخ می‌دهد، به ماندن و تعمق و فهم رویداد مکان می‌انجامد. همچنین، رویداد از فهم بیننده حاصل می‌شود و مکان دیدار می‌تواند به‌سادگی محلی برای ژرف‌اندیشی و تأمل برای فهم رویداد مکان باشد که در این حالت دوری و فاصله‌ای میان دیدارکنندگان به وجود می‌آید (Taban et al, 2010).

۴- خاطره: اصلی‌ترین شرط برای هر بنایی به‌واسطه مکانیت یافتنش، خاطره است. انسان برای شناخت عناصر و اشیاء بنیادین باید شناختی از آن‌ها داشته باشد و این ممکن نمی‌شود مگر اینکه خاطره‌ای از آن‌ها وجود داشته باشد (Mashhadi, 2022). لازم به ذکر است که در صورتی که هریک از این مؤلفه‌ها در مکان وجود نداشته باشند، وضوح و روشنی مکان برای شهود ناظر از بین خواهد رفت و معنایی از پس مکان به آن متبادر نخواهد شد.

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ ماهیت، کیفی و به لحاظ هدف، تفسیری است. از نظر روش انجام مبتنی بر استدلال استقرایی است که با تکیه بر رویکرد فلسفی انجام پذیرفته است. در این پژوهش، پژوهشگر به تفسیر معانی موجود در نشانه‌های کالبدی و معماری می‌پردازد، لذا بهره‌مندی از رویکرد فلسفی بدان جهت دارای اهمیت است که موجب تمامیت ادراک متن می‌گردد. شهر مورد مطالعه در این پژوهش، شهر دامغان است که به دلیل واقع شدن در مسیر جاده ابریشم همواره به لحاظ سوق‌الجیشی واجد اهمیت بوده است. دستیابی به اطلاعات معماری بناهای تاریخی در این شهر جهت شناسایی مؤلفه‌های نگرش مکان در بناهای مورد مطالعه، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی، بازدید از بناها و عکس‌برداری انجام پذیرفته است. ابزار پژوهش پرسشنامه محقق ساخته‌ای است که باهدف شناسایی اصول مکانیت در بعد کالبدی بناهای تاریخی شهر دامغان و بر اساس طیف ۵ تایی لیکرت از پاسخ‌های کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم طراحی شده است. روایی این پرسشنامه که در مجموع دارای ۲۰ سؤال بوده با استفاده از روش اعتبار محتوا و پایایی آن با استفاده از روش آلفای کرونباخ و سنجیده شد و آلفای کرونباخ برای کل سؤالات پرسشنامه، عدد ۰/۸۶ به دست آمد. جامعه آماری پژوهش را دو گروه بناهای تاریخی و صاحب‌نظران، اندیشمندان و متخصصان تشکیل داده است که در این تحقیق نمونه آماری گروه اول شامل سه بنای تاریخی در شهر دامغان (دیوار بارو دامغان)، (کاروانسرای شاه‌عباسی و مسجد تاریخانه دامغان) و گروه دوم، شامل ۲۰ نفر از صاحب‌نظران، اندیشمندان و کارشناسان مجرب و مطلع پیرامون موضوع تحقیق می‌باشد. پس از توزیع پرسشنامه‌ها میان جامعه آماری و دریافت نظرات آن‌ها، تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS و به روش AHP انجام پذیرفته تا مؤلفه‌های مکانیت شناسایی شده در بناهای مورد مطالعه مورد ارزیابی قرار گیرد.

محدوده مورد مطالعه

دیوار باروی دامغان

دیوار باروی دامغان که قدمت بیش از هزارساله دارد؛ دارای ۱۶ هزار متر طول، ۱۰۶ برج و ۵ دروازه بوده که به‌مرورزمان به علت فرسایش و نزولات آسمانی تنها هشت هزار و ۵۰۰ متر از این بنای خشتی عظیم و تاریخی ارزشمند باقی‌مانده است (Semnan Cultural Heritage Organization, 1400). شکل شماره (۱) تصاویری از این برج و بارو را نشان می‌دهد.

شکل ۱. دیوار باروی شهر دامغان

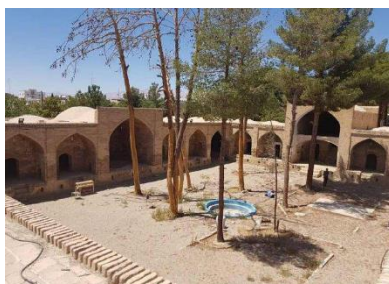
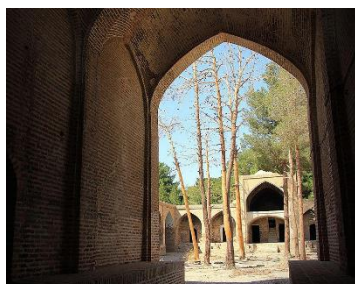
موجودیت کلی بنای دیوار باروی دامغان هرچند به‌عنوان معماری کامل و فعال قابل‌بازسازی نیست تا بتوان تداوم وضعیت اولیه آن را فرآیند حفاظت و احیاء دنبال کرد، اما ارزش‌ها و معانی دیگری بر آن افزوده‌شده که شناسایی آن‌ها می‌تواند زمینه مناسبی را برای مواجهه در اختیار قرار دهد. این ارزش‌ها که مجموعه‌ای از تصورات، مفاهیم و معانی را در برمی‌گیرد و در مواجهه به اثر تاریخی قابل‌برداشت هستند؛ در جدول شماره (۲) ارائه‌شده‌اند.

جدول ۲. ارزش‌های تاریخی دیوار باروی شهر دامغان

اصالت	اصالت برگرفته از ماهیت بنا در کالبد و نمود آن از طریق مصالح که معرف دوره نادری است
قدمت	قدمت بیش از یک هزارساله
منحصربه‌فرد بودن	بهره‌مندی از مصالح بومی
رویداد مردم شناختی	سوق‌الجیشی بودن شهر با توجه به موقعیت مکانی آن در مسیر جاده ابریشم
زیبایی‌شناسی	نحوه استقرار و چگونگی نمود آن؛ ارزش‌های باستان‌شناختی و ملی آن

کاروانسرای شاه‌عباسی

کاروانسرای شاه‌عباسی دامغان با توجه به مساحت بالا، قرار گرفتن در مرکز شهر و نزدیکی به بنای تاریخی چهل‌دختران و امامزادگان جعفر (ع) و محمد (ع) دارای ارزش تاریخی بالایی است. این بنا از نوع کاروانسراهای چهار ایوانی درون‌شهری است که دارای ۲۰ حجره می‌باشد. ورودی بنا در جبهه جنوبی قرار دارد که شامل سردری دوطبقه است. همچنین ایوان شمالی این بنا نیز در دوطبقه بناشده است. نماسازی این کاروانسرا ساده و بی‌پیرایه است و در هر چهار ایوان چهار حجره قرار دارد که به‌صورت قرینه رو به روی یکدیگر قرار دارند. حیاط کاروانسرا به‌صورت مستطیل شکل و ابعاد ۳۱*۲۱ مترمربع است. شترخانه‌ها در فضایی دورتادور این کاروانسرا و در پشت حجره‌ها واقع‌شده‌اند که از چهار جبهه بنا به آن‌ها راه وجود دارد. سازه این کاروانسرا به‌صورت دیوار باربر و طاق و تویزه است و مصالح عمده بنا آجر، سنگ، چوب به همراه ملات گچ است (Semnan Cultural Heritage Organization, 1400). شکل شماره (۲) تصاویری از این کاروانسرا را نشان می‌دهد.

شکل ۲. کاروانسرای شاه‌عباسی دامغان

موجودیت کلی بنای کاروانسرای شاه‌عباسی به‌عنوان معماری کامل و فعال قابل‌بازسازی است و طرح مرمت آن در دستور کار قرار گرفته است و تا به امروز قسمت‌هایی از بنا مورد احیاء و باز زنده سازی قرار گرفته‌اند. از این‌رو این بنا دارای ارزش‌ها و معانی‌ای است که به سبب آن‌ها توانسته است زمینه مناسبی را برای مواجهه در اختیار مخاطبان در جهت بهبود ادراکات قرار دهد. این ارزش‌ها که مجموعه‌ای از تصورات، مفاهیم و معانی را در برمی‌گیرد و در مواجهه به اثر تاریخی قابل‌برداشت هستند؛ در جدول شماره (۳) خلاصه‌شده‌اند.

جدول ۳. ارزش‌های تاریخی کاروانسرای شاه‌عباسی

اصالت	اصالت برگرفته از ماهیت بنا در کالبد و نمود از طریق مصالح؛ اصالت نهفته در ارزش‌های تاریخی، کارکردی و هویتی و نمود از طریق فضاهای موجود در کاروانسرا
قدمت	دوره صفویه و دارای سبک معماری چهار ایوانی
منحصربه‌فرد بودن	بهره‌مندی از مصالح بومی همراه با نوع جهت‌گیری و توجه به اقلیم منطقه و هماهنگی با بافت مجاور
رویداد مردم شناختی	مورد بازدید و اقامت گردشگران و مسافران
زیبایی‌شناسی	نحوه استقرار و چگونگی نمود بنا و تأثیر آن بر محیط؛ عناصر تزئینی بنا شامل نقوش آجری؛ ارزش‌های باستان‌شناختی و ملی بنا

مسجد تاریخانه دامغان

مسجد تاریخانه در جنوب شرقی دامغان، یکی از مساجد نمونه و بسیار زیبای قرون اولیه اسلام به شمار می‌رود. شیوه معماری مسجد برگرفته از معماری عهد ساسانی است. ساختمان مسجد شامل یک صحن یا حیاط مرکزی است که اطراف آن را رواق‌های سرپوشیده احاطه کرده است. شبستان مسجد روی هجده ستون مدور (سه ردیف شش تایی) استوار است. این ستون‌ها یک متر و نیم قطر دارند و از نظر ویژگی‌های معماری مشابه ستون‌ها کاخ‌های ساسانی است. طاق‌های مسجد تاریخانه از آجر است و به طاق‌های دوره قبل از اسلام، یعنی عهد ساسانی شباهت بسیار دارد. مناره آجری زیبایی در عهد سلجوقی به این مجموعه اضافه شده است که ۲۵ متر ارتفاع دارد و بدنه آن با آجرکاری تزئین شده است. در این مسجد ستون‌هایی مدور قرار دارد که با آجرهایی به طول ۳۵ و به عرض ۷/۳۴ سانتی‌متر ساخته شده و به نام چهل‌ستون معروف است. طاق‌های این ساختمان به‌مرور زمان فروریخته که از محل وجوه جمع‌آوری شده از مردم شهر، با خشت خام بر طاق‌های مزبور سقف زده‌اند. در سمت مغرب مسجد بین هر دهانه و طاق، یک دهانه و طاق بزرگ‌تری به طول ۱۴/۱۲ متر و عرض ۵/۰۳ متر وجود دارد که آثار محراب و منبر مسجد در این دهانه دیده می‌شود. عرض هر یک از شش دهانه یا ایوان که در طرفین دهانه وسطی واقع شده‌اند، ۶/۳۶ متر است. صحن مسجد تقریباً مربع شکل به ابعاد ۲۶ در ۲۷ متر است. (Semnan Cultural Heritage Organization, 1400). شکل شماره (۳) تصاویری از این مسجد تاریخی را نشان می‌دهد.

شکل ۳. مسجد تاریخانه دامغان

موجودیت کلی مسجد تاریخانه به‌عنوان معماری کامل و فعال قابل‌بازسازی است و طرح مرمت آن در دستور کار قرار گرفته است و تا به امروز قسمت‌هایی از بنا مورد احیاء و باز زنده سازی قرار گرفته‌اند. در بازسازی انجام‌گرفته در محوطه بیرونی مسجد تاریخانه به کف‌سازی، محوطه‌سازی، آجر فرش و ایجاد فضای سبز پرداخته شده است. در نهایت ارزش‌های تاریخی این بنا در جدول شماره (۴) به‌صورت خلاصه ارائه می‌گردد.

جدول ۴. ارزش‌های تاریخی مسجد تاریخانه دامغان

اصالت	اصالت برگرفته از ماهیت بنا در کالبد و نمود از طریق مصالح؛ اصالت نهفته در ارزش‌های تاریخی، مذهبی و هویتی و نمود از طریق فضاها و المان‌های موجود در مسجد
قدمت	دوره ساسانی
منحصربه‌فرد بودن	بهره‌مندی از مصالح بومی همراه با نوع جهت‌گیری و توجه به اقلیم منطقه و هماهنگی با بافت مجاور
رویداد مردم‌شناختی	مورد بازدید و اقامت گردشگران و مسافران
زیبایی‌شناسی	نحوه استقرار و چگونگی نمود بنا و تأثیر آن بر محیط؛ عناصر تزئینی بنا در بالای ورودی‌ها و طاق‌ها شامل نقوش آجری و گچ‌بری همراه با فرم‌های متنوع و گنبدی شکل؛ ارزش‌های باستان‌شناختی و ملی بنا

بحث و ارائه یافته‌ها

طی مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی که پیرامون بناهای مورد مطالعه پژوهش حاضر انجام پذیرفت، یافته‌هایی حاصل شد که توصیفی از بناهاست و خلاصه‌ای از آن‌ها در جدول شماره (۵) ارائه شده است.

جدول ۵. مؤلفه‌های کالبدی بناهای مورد مطالعه

نام بنا	مؤلفه‌ها	تحلیل
	مصالح	انتخاب نوع مصالح (خشت) به‌عنوان مصالح اصلی این دیوار آن را هماهنگ با بستر و محیط اطرافش نموده است.

دیوار باروی دامغان	تناسبات	عدم استفاده از المان در دیوار بارو دامغان سبب شده است تا این دیوار به صورت ساده و بی‌آلایش تجلی پیدا کند. تناسبات این بنا که دارای کشیدگی بیشتری در محور طولی نسبت به ارتفاع است و همچنین عدم توجه به مقیاس انسانی در این بنا موجب شده است تا عظمت و قدرت این بنا که در گذشته از شاخصه‌های آن بود، به‌خوبی نمایان شود و هویت تاریخی بنا را حفظ نماید.
	نورپردازی	در احیا و الحاقات انجام‌شده در جهت مرمت این دیوار، نورپردازی ویژه و خاصی در نظر گرفته نشده و از این‌رو این مؤلفه نگرش مکانی، به‌شدت نیاز به بازبینی دارد.
	رنگ	با توجه به آنکه این دیوار دارای معماری خشتی است، رنگ غالب رنگ قهوه‌ای است که به صورت کاملاً هماهنگ با زمینه، کف سازی و ساختمان‌های اطراف که از مصالح آجر هستند، می‌باشد. از این‌رو مزاحمت بصری کمتری را ایجاد می‌کند و از اغتشاش بصری می‌پرهیزد.
کاروانسرای شاه‌عباسی	مصالح	فرم کاروانسرای شاه‌عباسی دامغان که کاملاً متناسب با زمینه و بستر پیرامون طراحی شده است با بناهای تجاری، مسکونی و فضاهای سبز اطراف خودش ارتباط برقرار می‌کند. انتخاب نوع مصالح (آجر) به‌عنوان مصالح اصلی این بنا آن را هماهنگ با بستر و محیط اطرافش و پیرو آن هماهنگ با مصالح بوم آور منطقه و بناهای هم‌جوارش کرده است.
	تناسبات	تناسبات این بنا که دارای کشیدگی بیشتری در محور طولی نسبت به عرضی است و همچنین کشیدگی ارتفاعی این بنا موجب شده است تا عظمت این بنا که در گذشته از شاخصه‌های آن بود، به‌خوبی نمایان شود و هویت تاریخی بنا را حفظ نماید. ضمن آنکه تزئینات آجری بنا و نوع طاق‌های این کاروانسرا که جناغی است جملگی در هماهنگی با هویت این بنا هستند.
	نورپردازی	در احیا و الحاقات انجام‌شده در جهت مرمت این دیوار، نورپردازی ویژه و خاصی در نظر گرفته نشده و از این‌رو این مؤلفه نگرش مکانی، به‌شدت نیاز به بازبینی دارد.
	رنگ	با توجه به آنکه این دیوار دارای معماری آجری است، رنگ غالب رنگ آجری است که به‌صورت کاملاً هماهنگ با زمینه، کف سازی و ساختمان‌های اطراف که از مصالح آجر هستند، می‌باشد. از این‌رو مزاحمت بصری را ایجاد نمی‌کند و از اغتشاش بصری می‌پرهیزد.
مسجد تاریخانه دامغان	مصالح	فرم مسجد تاریخانه دامغان که کاملاً متناسب با زمینه و بستر پیرامون طراحی شده است با بناهای تجاری، مسکونی و فضاهای سبز اطراف خودش ارتباط برقرار می‌کند. انتخاب نوع مصالح (آجر) به‌عنوان مصالح اصلی این بنا آن را هماهنگ با بستر و محیط اطرافش و پیرو آن هماهنگ با مصالح بوم آور منطقه و بناهای هم‌جوارش کرده است.
	تناسبات	تناسبات این بنا که دارای کشیدگی بیشتری در محور طولی نسبت به عرضی است و همچنین کشیدگی ارتفاعی این بنا موجب شده است تا عظمت این بنا که در گذشته از شاخصه‌های آن بود، به‌خوبی نمایان شود و هویت تاریخی بنا را حفظ نماید. ضمن آنکه تزئینات آجری مناره این مسجد و نوع طاق‌های رواق و شبستان‌های این مسجد که طاق آهنگ و طاق ضربی است، جملگی در هماهنگی با هویت این بنا هستند.
	نورپردازی	در احیا و الحاقات انجام‌شده در جهت مرمت این دیوار، نورپردازی ویژه و خاصی در نظر گرفته نشده و از این‌رو این مؤلفه نگرش مکانی، به‌شدت نیاز به بازبینی دارد.
	رنگ	با توجه به آنکه این مسجد دارای معماری آجری و خشتی است، رنگ غالب رنگ آجری و قهوه‌ای است که به صورت کاملاً هماهنگ با زمینه، کف سازی و ساختمان‌های اطراف که از مصالح آجر هستند، می‌باشد. از این‌رو مزاحمت بصری را ایجاد نمی‌کند و از اغتشاش بصری می‌پرهیزد.

در بازخوانی اصول نگرش مکان از دیدگاه کالبدی در بناهای تاریخی مورد مطالعه، مؤلفه‌های «مصالح»، «رنگ»، «فرم»، «تناسبات»، «نورپردازی» و «عناصر طبیعی» موردبررسی قرار گرفت که در ادامه تحلیل آن‌ها به تفکیک بناها ارائه می‌گردد. به‌منظور دستیابی به تأثیرگذارترین عامل از میان عوامل کالبدی مذکور از آزمون فریدمن استفاده گردید. نتایج این آزمون بیانگر آن است که در بناهای تاریخی شهر دامغان میزان تأثیر همه عوامل به‌طور یکسان نبوده و متغیر مصالح و رنگ بالاترین تأثیر را دارا هستند و با توجه به اینکه میزان Sig برابر با ۰/۰۰۰ است و از ۰/۰۵ کمتر می‌باشد، آزمون در سطح ۹۵٪ معنادار است. جدول شماره (۶) نتایج آزمون فریدمن را نشان می‌دهد.

جدول ۶. ضریب همبستگی میان متغیرها و کالبد بنا

عناصر طبیعی	نورپردازی	تناسبات	فرم	رنگ	مصالح	N=۲۰
۰/۴۸۸	۰/۴۵۱	۰/۴۱۲	۰/۴۸۸	۰/۳۸۸	۰/۳۸۸	ضریب همبستگی
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	احتمال معناداری

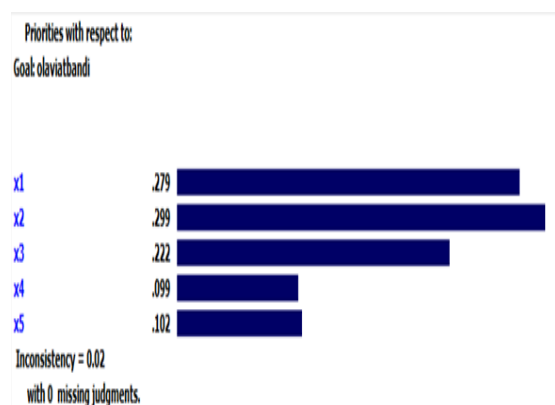
بر اساس جدول فوق مشخص می‌گردد که میزان همبستگی میان متغیر «مصالح» و «کالبد» برابر با ۰/۳۳۸ می‌باشد و احتمال معناداری آن ۰/۰۰۰ است، از این‌رو با اطمینان ۹۵٪ بین مصالح و کالبد رابطه مثبتی برقرار است. در مورد میزان همبستگی میان متغیر «رنگ بنا» و «کالبد» وضعیت بر همین منوال است. میزان همبستگی‌های به‌دست‌آمده برای متغیرهای «فرم»، «تناسبات»، «نورپردازی» و «عناصر طبیعی» به

ترتیب معادل $0/488$ و $0/412$ ، $0/451$ و $0/488$ همگی، رابطه مثبت بین متغیرها را بازگو می‌نمایند. در ادامه ضریب همبستگی بین جز معیارهای عوامل کالبدی بر اساس همبستگی کندال بررسی شده است که مطابق جدول شماره (۷) ارائه می‌گردد.

جدول ۷. ضریب همبستگی متغیرهای سازنده بعد کالبدی

متغیرها	N=۲۰	مصالح	رنگ	فرم	تناسبات	نورپردازی	عناصر طبیعی
مصالح	ضریب همبستگی	۱/۰۰۰	۰/۰۳۵	۰/۰۳۱	۰/۰۳۵	-۰/۰۱۱	۰/۰۳۵
	احتمال معناداری	.	۰/۴۷۰	۰/۵۴۲	۰/۴۷۰	۰/۸۳۰	۰/۴۷۰
رنگ	ضریب همبستگی	۰/۰۳۵	۱/۰۰۰	-۰/۰۱۱	۰/۰۳۵	۰/۰۳۱	-۰/۰۱۱
	احتمال معناداری	۰/۴۷۰	.	۰/۸۳۰	۰/۴۷۰	۰/۵۴۲	۰/۸۳۰
فرم	ضریب همبستگی	۰/۰۳۱	-۰/۰۱۱	۱/۰۰۰	۰/۰۳۵	۰/۰۳۱	۰/۰۳۵
	احتمال معناداری	۰/۵۴۲	۰/۸۳۰	.	۰/۴۷۰	۰/۵۴۲	۰/۴۷۰
تناسبات	ضریب همبستگی	۰/۰۳۵	۰/۰۳۵	۰/۰۳۵	۱/۰۰۰	-۰/۰۱۱	۰/۰۳۱
	احتمال معناداری	۰/۴۷۰	۰/۴۷۰	۰/۴۷۰	.	۰/۸۳۰	۰/۵۴۲
نورپردازی	ضریب همبستگی	-۰/۰۱۱	۰/۰۳۱	۰/۰۳۱	-۰/۰۱۱	۱/۰۰۰	۰/۰۳۵
	احتمال معناداری	۰/۸۳۰	۰/۵۴۲	۰/۵۴۲	۰/۸۳۰	.	۰/۴۷۰
عناصر طبیعی	ضریب همبستگی	۰/۰۳۵	-۰/۰۱۱	۰/۰۳۵	۰/۰۳۱	۰/۰۳۵	۱/۰۰۰
	احتمال معناداری	۰/۴۷۰	۰/۸۳۰	۰/۴۷۰	۰/۵۴۲	۰/۴۷۰	.

میزان همبستگی میان متغیرهای «مصالح» و «رنگ» برابر با $0/035$ ؛ میان متغیرهای «جنس» و «فرم» برابر با $0/031$ ؛ میان متغیرهای «مصالح» و «تناسبات» برابر با $0/035$ ؛ میان متغیرهای «مصالح» و «نورپردازی» برابر با $-0/011$ و میان متغیرهای «مصالح» و «عناصر طبیعی» معادل $0/035$ به دست آمده است که به ترتیب دارای احتمال معناداری معادل 0 ، $0/470$ ، $0/542$ ، $0/830$ و $0/470$ می‌باشند. با عنایت به اینکه این مقادیر از $0/05$ بالاتر می‌باشند، لذا فرض عدم پیوستگی میان کلیه متغیرها رد می‌شود و ارتباطی میان آن‌ها برقرار نیست. در خصوص سایر متغیرها نیز وضعیت بر همین منوال است و همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، ارتباط معناداری بین متغیرها با یکدیگر وجود ندارد. لذا در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت میان هیچ‌کدام از متغیرها ارتباط معناداری وجود ندارد. در ادامه تحلیل‌ها برای تعیین میزان تأثیرگذاری متغیرهای کالبدی در مکانیت بناهای تاریخی، از آزمون AHP جهت اولویت‌بندی آن‌ها استفاده شد. برای این کار در گام اول به مقایسه زوجی متغیرها پرداخته شد. بدین ترتیب که پس از ساخت مدل در برنامه Expert choice و ورود ماتریس‌های مقایسات زوجی، وزن متغیرها به دست آمد. شکل شماره (۴)، اولویت‌بندی متغیرها را از نظر افراد نمونه نشان می‌دهد. در این جدول متغیر عناصر محیطی با علامت $x1$ ، متغیر مصالح $x2$ ، متغیر رنگ $x3$ ، متغیر فرم و تناسبات $x4$ ، متغیر نورپردازی $5x$ مشخص شده‌اند. شایان‌ذکر است دو متغیر فرم و تناسبات به دلیل قرابت معنایی و مفهوم آن در نظرسنجی در یک مؤلفه ادغام شد.

	x1	x2	x3	x4	x5
x1		1.11	1.26	2.8	2.46
x2			1.85	3.04	2.54
x3				3.24	1.98
x4					1.37
x5		Incon: 0.02			

شکل ۴. خروجی نرم‌افزار EXPERT CHOICE و اولویت‌بندی متغیرهای کالبدی

همان‌طور که از شکل فوق پیداست، اصلی‌ترین مؤلفه عناصر کالبدی در نگرش مکان به بناهای تاریخی شهر دامغان عنصر مصالح (X2) است و این مؤلفه بیشترین تأثیر را نسبت به دیگر مؤلفه‌ها دارد. در بررسی متغیرهای کالبدی موردسنجش در معماری بناهای تاریخی، بر اساس پاسخ صاحب‌نظران به پرسشنامه محقق ساخته با طیف لیکرت مشخص گردید که جنس مصالح بکار رفته در تمامی بناهای تاریخی منتخب شهر دامغان منتخب که خشت و آجر می‌باشد و همچنین نوع مصالح داخلی بناها و کف‌سازی‌های نوین هنگام مرمت این آثار دارای مطلوبیت ۸۰٪ می‌باشند، حال آنکه مابقی صاحب‌نظران و متخصصین به جهت عدم احیاء مناسب این بناها و بکار رفتن مصالح جایگزین شده در قسمت‌های آسیب‌دیده، مطلوبیت مصالح را در حد متوسطی دانستند. با توجه به رنگ غالب بناهای تاریخی که قهوه‌ای و آجری است و فرم‌های تلفیقی و ترکیبی از مستطیل و مربع‌هایی با ابعاد مختلف و با زاویه چرخش گوناگون، پرسش‌شوندگان این نوع ترکیب‌بندی و رنگ‌بندی را به لحاظ تأمین آسایش بصری، سایه‌اندازی‌های مناسب در محوطه و ایجاد فضایی مطلوب، همخوانی با زمینه و بستر طرح هماهنگی با محیط اطراف بسیار ستوده‌اند. به لحاظ تناسبات نیز بناهای تاریخی منتخب در شهر دامغان، از نسبت کشیدگی طولی بیشتر به ارتفاع برخوردارند و این کشیدگی به امنیت، سایه‌اندازی و نوع نورگیری فضاهای داخلی دارای اهمیت است.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

با عنایت به اهمیت مسئله مکان در بناهای تاریخی و حفظ مکانمندی آن‌ها در جوامع امروزی، تحقیق حاضر باهدف بازخوانی اصول نگرش مکان در بناهای تاریخی به شناسایی مؤلفه‌های کالبدی مؤثر در ادراکات حسی مخاطب در بناهای تاریخی می‌پردازد تا بتواند نگرش مکان را در ذهن مخاطب بازنمایی کند. یافته‌های حاصل از سنجش متغیرهای مورد مطالعه در بناهای تاریخ دامغان مشخص گردید که از میان متغیرهای کالبدی متغیر مصالح و فرم بالاترین درصد را دارا می‌باشند. باوجوداینکه متغیرهای کالبدی در بناهای منتخب عوامل معماری هستند، به یکدیگر وابسته‌اند و تمامی آن‌ها در کنار یکدیگر موجب مکانیت یک فضا و مکان می‌شوند، همچنین یافته‌های نشان می‌دهد میان هیچ کدام از این متغیرها رابطه معناداری وجود ندارد و نگرش مکان در این بناها که در بدو ورود بافرم‌های تخریب‌شده و آسیب‌دیده روبرو است؛ از طریق عناصر کالبدی این بناها بالاخص تصور و تطور مصالح سنتی (خشت و آجر) و سپس ساده‌گرایی تجلی پیدا می‌کند. لازم به ذکر است در تحلیل بناهای تاریخی شهر دامغان؛ مشخص گردید که این بناها به‌طور کلی در هماهنگی با بستر و زمینه خود و همچنین ساختمان‌ها و کاربری‌های هم‌جوار خود بناشده‌اند و تغییرات به وجود آمده طی گذر زمان نتوانسته است بر تأثیرگذاری این بناها در کالبد بناهای هم‌جوار تأثیر منفی بگذارد. از سوی دیگر از آنجاکه اصول نگرش به مکان در نخستین گام از طریق سیمای بنا که توسط مخاطب ادراک می‌شود، به وجود می‌آید، لذا چنانچه سیمای بنایی نامناسب، نامعقول، بی‌ارتباط با محیط باشد، نمی‌توان انتظار داشت که تصویر ذهنی مناسبی را در مخاطبانش ایجاد نماید.

نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد در نگاه پدیدارشناسی مکان به بناهای مورد مطالعه مؤلفه‌های «معنامندی فضایی»، «بخشیدن روح به مکان از طریق مؤلفه‌های کالبدی»، «دریافت و ادراکات حسی»، «عجین شدن با خاطره» و «هویت از طریق عناصر کالبدی» مطابق جدول شماره (۸) توانسته است در مکانمندی این بناها نقش‌آفرینی نماید.

جدول ۸. اصول نگرش مکان در بناهای تاریخی منتخب شهر دامغان

معنامندی فضایی	هویت بخشی	روح مکان	تعامل و هماهنگی
اصول نگرش مکان در بناهای تاریخی منتخب شهر دامغان (دیوار باروی شهر دامغان، کاروانسرای شاه‌عباسی، مسجد تاریخانه دامغان)	تعامل و ارتباط غنی ویژگی‌های مکان موردبررسی با برداشت‌های ذهنی مخاطبان و پیوند تنگاتنگ با مؤلفه‌های اجتماعی- فرهنگی- مذهبی اعتقادی و هویتی دارد		
	مؤلفه‌های کالبدی	عجین شدن با خاطره	وقایع و رویدادها
	روح انسان‌ها در فضای خاصی هیچ‌گونه توجهی به کالبد ندارد و خیالاتی را در ذهن متبادر می‌نماید.		
	بهبود کیفیت فعالیت‌ها، اهمیت برگزاری رویدادهای فرهنگی- اعتقادی- قلبی و احساس تعلق و خلق تصاویر ذهنی از فضا نزد مخاطبان این مسجد.		
شناخت ذهنیت مخاطبان و تمایل آنان به شناخت و ادراک حسی غنی از فضا و درک هماهنگی مجموعه با زمینه قرارگیری خود آن را به فضایی پویا و متحصر به فرد.			نگرش مکان به‌واسطه وصل، گذر و اوج

ازاین‌رو در راستای تبیین اصول نگرش به مکان و ادراک آن می‌توان چنین بیان نمود که متغیرهای کالبدی بنا چون فرم و تناسبات، نورپردازی با هویت بخشی به بنا و دیگر متغیرهای کالبدی همچون مصالح، رنگ و تناسبات با نمود در پیکره و سیمای بنا، ادراکات حسی مخاطبان را

برانگیخته و اصل هویت‌مندی را در بنا تقویت می‌نمایند. لذا بهبود مکانمندی بناها منوط به ارزش نهادن به اصل هویت‌مندی و تقویت آن می‌باشد. لزوم توجه به اصل هویت‌مندی و ارزش‌های نهفته در بناهای تاریخی برای حفظ مکانمندی آنها را می‌توان در یافته‌های مطالعات مشهدی (۱۴۰۱)؛ ابی زاده (۱۴۰۱)؛ نگین تاجی و همکاران (۱۳۹۶) و پورمند و فلاح (۱۳۹۲) نیز مشاهده نمود. لذا همسویی نتایج تحقیق حاضر با نتایج مطالعات پیشین می‌تواند موید این نکته باشد که اصول نگرش به مکان و ادراک آن در ارزش‌های نهفته در بناها بوده و مولفه‌های کالبدی می‌تواند تقویت‌کننده این ادراک باشند.

در پایان برای بررسی مکانمندی بناهای تاریخی در شهرهای مختلف پیشنهاد می‌گردد پژوهشگران علاقمند در این حوزه با تاکید بر بناهای بارزش مولفه‌های موثر در مکانمندی را از بعد کالبدی، عملکردی، ادراکی نیز مورد بررسی قرار داده و به بازخوانی اصول نگرش مکان در بناهای جدید نیز بپردازند. همچنین مسئولین و مدیران اجرایی با توجه به اصول نگرش مکان در بناهای تاریخی ضمن در دستور کار قرار دادن حفاظت‌های تاریخی و مرمت ابنیه در تقویت هویت‌مندی این بناها گام‌های موثری بردارند.

سپاسگزاری:

مقاله حاضر مستخرج از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان «تدوین چارچوب‌های طراحی، همجوار بناهای تاریخی با نگرش مکان» است که به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات آماده دفاع می‌باشد. بدین‌وسیله از زحمات این اساتید محترم قدردانی می‌گردد.

References

1. Abizadeh, E. (2023). Evaluating the levels of the sense of place in historical monuments and its effects on the durability of historical - cultural heritage. *Sociology of Culture and Art*, 4(4), 73-84, doi: doi.org/10.34785/J016.2022.039. [In Persian]
2. Pourmand, H. A; Fallah, H. (2012). Phenomenology of place, rereading the identity of place, historical context. *Art Quarterly* 16: 181-21. <https://www.magiran.com/paper/1170955>. [In Persian]
3. Peyvastehgar, Y. & akbari, Z. (2021). Investigating the effect and relationship between attachment to place and spatial identity in indigenous and non-indigenous people in three scales: city, neighborhood and home. *Urban Environmental Planning and Development*, 1(3), 45-62, Doi:20.1001.1.27833496.1400.1.3.4.6. [In Persian]
4. Taban, M. Pourjafar, M. R. & Pourmand, H. A. (2011). Identity and Place; Phenomenological Approach. *Hoviatshahr*, 6(10), 79-90. Dor: 20.1001.1.17359562.1391.6.10.8.3. [In Persian]
5. Habibzadeh kouzekonani, S. J. Abdollahzade Taraf, A. Sattari Sarbangholi, H. & Pakdel Fard, M. (2022). An Analysis of the Factors Explaining the Sense of Place in Historical Textures (Case Study: Tabriz). *Journal of Sustainable Architecture and Urban Desig*, 10(2), 95-106, doi: 10.22061/jsaud.2022.8440.1969. [In Persian]
6. Rahimi, M. A. & Izadi Zamanabadi, S. (2023). expressing the relationship of women's safety based on the sense of place attachment to urban historical texture. for instance: (Isfahan's jubareh neighborhood). *Urban Environmental Planning and Developmen*, 2(8), 75-92, doi: 10.30495/juepd.2023.1962130.1091. [In Persian]
7. Samanian, S. Hujjat, M. & Mohtasham, A. (2017). Historical Exploration into and Chronological Order of Values in Preservation and Restoration of Historico-Cultural Monuments with Reliance on the Thinkers' Opinions and Universal Documents. *Journal of History and Culture*, 49(1), 9-36, doi: 10.22067/jhc. v49i1.69283. [In Persian]
8. sekhavat doust, N. & Alborzi, F. (2019). Reflection of semiotics ideas in the process of moving from space to place in the historical Complex of Qazvin Saad-al-saltaneh. *Motaleate Shahri*, 32(8), 47-64, doi: 10.34785/J011.2019.156. [In Persian]
9. Salimi, M. Sharifzadeh, M. & Baniardalan, E. (2020). Phenomology of Sacred Places Based On Iranian-Islamic Architecture: Case study of Historical Mosque of Sheikh Lotfollah in Isfahan. *Islamic Mysticism*, 16(63), 251-266. https://mysticism.zanjan.iau.ir/article_673493.html?lang=En. [In Persian]
10. azizmoghadam, M. & Hashemi Toghroljerdi, S. M. (2022). Architecture as culture; an analysis of the visual angle character in the cultural and architectural adaptability in intermediate spaces. *Sociology of Culture and Art*, 4(2), 13-154, doi.org/10.34785/J016.2022.023. [In Persian]

11. Alalhesabi, M. & Rezazadeh, R, Charbgoo, N. (2017). Presenting a Conceptual Model for Place Meaning and Continuity Indexes (Interpretative Phenomenological Analysis of Lived Experiences). *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 14(52), 17-26. https://www.bagh-sj.com/article_50513.html?lang=en. [In Persian]
12. Mozafar, F; Nadimi, H; Salehi, A. (2017). The Ontology of Historic Places: An Ontological Contemplation on Historic Places in the Light of the Doctrine of Principality of the Existence. *JRIA*, 5 (2):20-33. URL: <http://jria.iust.ac.ir/article-1-769-fa.html>. [In Persian]
13. Mashhadi, A. (2022). Explaining the Principles of Attitude to Place in the Ancient Historical Monuments of Damghan (A Study of the Tarikhaneh Mosque of Damghan). *Interdisciplinary Studies of Iranian Architecture*, 1(1), 31-41. doi: 10.22133/isia.2022.321080.1006. [In Persian]
14. Moosavi, M. & Sharifi, M. (2022). To examine factors affecting on cities historical evolution (case study: Shiraz artillery square). *Urban Environmental Planning and Development*, 2(6), 113-126. doi: 10.30495/juepd.2022.691380. [In Persian]
15. Negintaji, S. Ansari, M. & pourmand, H. (2018). Explanation of the relationship between human and place in architecture design process by a phenomenological approach. *Journal of Fine Arts: Architecture & Urban Planning*, 22(4), 71-80, doi: 10.22059/jfaup.2018.200203.671327. [In Persian]
16. Vahdat, S; Karimi Moshaver, M; Bakhshi Balkanlou, A. (2018). Factors contributing to this sense of place and urban planners from the user perspective (Case Study: Orumiyeh Revolution Square and the supreme leader). *Geographical Planning of Space*, 26(7), 129-144, https://gps.gu.ac.ir/article_60544.html?lang=fa. [In Persian]
17. Amdur, L. and Epstein-Pliouchtch, M. (2016). Architects' Places, Users' Places: Place Meanings at the New Central Bus Station, Tel Aviv. *Journal of Urban Design* 14(2): 147-161.
18. Cheng, A. S. and Daniels, S.E. (2016). Examining the interaction between geographic scale and ways of knowing in ecosystem management: a case study of placebased collaborative planning. *Forest Science* (49): 841-854.
19. Ing, V. (2014). *A critical review of the complex nature of place*. Trans. Vida Nowruz Borazjani. Specialized Scientific Monthly of information of Wisdom and Knowledge 10(5): 2-29.
20. Newell, R. & Canessa, R. (2018). From sense of place to visualization of place: examining people-place relationships for insight on developing geovisualizations. *Heliyon*, 4(2), e00547
21. Schulz, C. N. (2000). *Architecture: Presence*, Language, Place, Milan: Akira.
22. Stedman, R. C. (2012). Towards a social psychology of place: predicting behavior from place-based cognitions, attitude and identity. *Journal of environment and psychology* (34): 561-581.
23. Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion.
24. Tuan, Y.F. (2010). *Space and place: The perspective of Experience*. Minnea Polis: University of Minnesota press.
25. Canter, D. (1977). Book review of E. Relph, 'Place and placelessness'. *Environment and Planning B*, 4(1), 118-120